

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

На правах рукопису

ДУДКА Віра Іванівна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ
"РАДІСТЬ І ГОРЕ" В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ
/ДОСВІД ДІАХРОНІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ/

Спеціальність 10.02.04 - германські мови

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1994

АВ 30.128

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі німецької філології Київського державного педагогічного інституту іноземних мов

Науковий керівник - кандидат філологічних наук,
професор В.І.ГАВРИСЬ

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Л.Ф.ОМЕЛЬЧЕНКО
- кандидат філологічних наук,
доцент Н.В.МЕНЬШИКОВА

Провідна установа - Горлівський державний педагогічний
інститут іноземних мов

Захист відбудеться "___" _____ 1994 року о ___ годині
на засіданні спеціалізованої Ради К ІІЗ.І4.01 по присудженню
вченого ступеня кандидата наук у Київському державному педагогічному інституті іноземних мов /252150, Київ, вул. Червоноармійська, 78/.

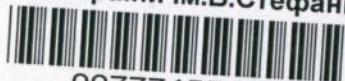
В дисертацію можна ознайомитися в бібліотеці інституту.

Автореферат розіслано "4" травня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Ради

Л.П.СМЕЛЯКОВА

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00777455 (Z)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

AB - 30.724

Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень характеризується підвищенням інтересом до вивчення проблеми фразеосемантичного поля як частини фразеологічної системи, на матеріалі якої можна проаналізувати процеси становлення та розвитку фразеологічного складу. Дисертаційна робота є першим дослідженням, присвяченим діахронічному аналізу фразеологічних одиниць /Ф0/, що виражають емоційний стан "радість і горе". Ці Ф0 характеризуються неоднаковим ступенем стійкості, різним структурним оформленням.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю подальшого вивчення мови як динамічної системи, яка перебуває в стані постійного розвитку та змін. Закономірності становлення та розвитку фразеологічної системи викликають все більший інтерес в процесі пізнання її своєрідних властивостей.

Комплексне вивчення становлення та розвитку фразеологічного складу передбачає всебічний системний аналіз розвитку фразеології на окремих часових зрізах з подальшим їх поаспектним зіставленням з метою виявлення домінуючих тенденцій становлення та розвитку фразеології. Це дозволить надати дослідженню системного характеру.

У нашому дослідженні здійснюється спроба діахронічного аналізу фразеосемантичного поля "радість і горе" в межах останніх двох століть, тобто в період існування сучасної німецької літературної мови. Вибір цього фразеосемантичного поля зумовлений тим, що фразеологія як система вторинної номінації, фіксує радість і горе як найбільш сильні емоційні стани. У роботі виділяються три синхронних зрізи, які підлягають діахронічному аналізу: 1/ кінець 18 - початок 19 ст., 2/ середина - кінець 19 ст., 3/ кінець 20 ст. Виділення саме цих часових зрізів пояснюється такими причинами: 1/ становлення та розвиток німецької фразеології в 19 столітті є цікавим з точки зору завершеності на той час формування німецької національної літературної мови; значні зміни в суспільному та економічному розвитку Німеччини протягом 19-20 століть активізують появу нових Ф0; 2/ особливого значення набуває вивчення розвитку фразеології сучасної німецької мови відповідно до періодизації її історії з 1650 року до теперішнього часу¹.

Основна мета дослідження полягає у виявленні загальних закономірностей та особливостей розвитку фразеосеман-

¹ Див.: Moskalkaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte. - М.: Hochschule, 1977. - S. 237.

тичного поля "радість і горе". Розв'язання цього питання вимагає вирішення таких завдань:

- інвентаризація та систематизація досліджуваних ФО;
- засвідчення особливої сутності фразеологічного значення;
- розкриття етимології досліджуваних фразеологізмів і встановлення джерел їх виникнення;
- виявлення основних факторів, які впливають на утворення ФО;
- визначення шляхів становлення ФО;
- визначення причин появи фразеологічних неологізмів та новотворень;
- розгляд явищ екстра- та інтралінгвістичного характеру, які спричинили деактуалізацію фразеологізмів;
- дослідження специфіки семантичних та структурно-семантичних процесів розвитку ФО;
- показ домінуючих тенденцій семантичного та структурно-семантичного розвитку досліджуваних фразеологізмів.

Методологічною основою роботи є філософське вчення про єдність форми і змісту. Конкретними методами лінгвістичного аналізу стали: метод ідентифікації, прийом синонімічного зіставлення, метод аплікації, метод компонентного аналізу. Історичний та системно-структурний підходи, які лягли в основу нашого дослідження, відповідають сутності універсального діалектико-матеріалістичного методу пізнання.

Матеріалом дослідження служать 1147 ФО, які вибрані з тлумачних словників 19 століття та 1600 ФО з лексикографічних джерел кінця 20 століття. Для верифікації мовних фактів ми використали тлумачні словники німецької мови: словник Й.Г. Кампе /J. H. Campe 1807-1811/, словник К.Ф.В. Вандера /K. F. W. Wander 1867-1880/ і Великий словник серії "Duden" за редакцією Г. Дроздовського /GWDS 1976-1981/. Лексикографічне відображення модифікацій ФО дає можливість простежити зміни ФО, які нас цікавлять, дати надійну інформацію про семантику ФО.

Наукова новизна роботи визначається тим, що

- вперше тенденція розвитку фразеосемантичного поля "радість і горе" вивчається на порівняно тривалому періоді;
- досліджується співвідношення фразеологічних новацій і фразеологічних деактуалізацій в складі цього фразеосемантичного поля протягом визначеного періоду;
- отримані відомості про певну зону стійкості ФО, які не зазнали

в процесі розвитку будь-яких змін;

- аналізові піддані семантичні та структурно-семантичні трансформації ФО;

- встановлюється залежність динамічного розвитку семантичних та структурно-семантичних процесів у фразеологізмах, що виражають емоційний стан "радість і горе" від впливу внутрішньо- та зовнішньомовних факторів.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній вперше здійснюється комплексне системне дослідження фразеологізмів німецької мови, які виражають емоційний стан "радість і горе", протягом порівняно тривалого історичного періоду. Цей проміжок часу дозволяє виявити кількісні та якісні зміни в динаміці досліджуваних комплексних знаків. Теоретичне значення мають також дані про джерела та причини виникнення і розвитку ФО. Висновки щодо способів і механізмів розвитку досліджуваних фразеологізмів поглиблюють і доповнюють наявні теоретичні положення про сутність процесів німецького фразеотворення, про закономірності фразеологічної номінації.

Практична цінність дисертації полягає перш за все в тому, що систематизований досить значний матеріал. Результати дослідження можуть використовуватися в теоретичних курсах з лексикології, в спецкурсах з фразеології, при написанні курсових та дипломних робіт, укладанні учбових посібників, а також у практиці викладання німецької мови. Наведені в дисертації кількісні дані про семантичні та структурно-семантичні зміни в межах фразеосемантичного поля "радість і горе" можуть застосовуватися на семінарах з лексикології.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення дисертації відображені у чотирьох публікаціях і апробовані на конференціях: "Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-фразеологічної систем германських та романських мов" 26 березня 1992 року, "Контекстуальна взаємодія мовних одиниць різних рівнів" 27 жовтня 1992 року, організованих Київським державним педагогічним інститутом іноземних мов.

На захист виносяться такі основні положення:

І. Становлення ФО, що виражають емоційний стан "радість і горе" здійснюється під впливом екстра- та інтралінгвістичних факторів. З точки зору внутрішньомовних змін розрізняють семантичні, структурні, структурно-семантичні шляхи первинного фра-

зєтворєння, а також утворєння фразєологізмів на основі іншомовного матеріалу. Зовнішньомовними факторами первинного фразєтворєння є певні соціальні умови і життєві ситуації, професійна діяльність людини, біблійські та міфологічні сюжети, художня література.

2. Поповнення фразєосемантичного поля "радість і горе" відбувається в основному за рахунок фразєологічних неологізмів, які утворюються переважно завдяки внутрішнім ресурсам мови при незначній кількості запозичень. У фразєологічних неологізмах виявляються: тенденція мовної економії, тенденція до диференціації, тенденція до евфемізації. Фразєологічні новотворєння, представлені в досліджуваному корпусі ФО, становлять незначну частину.

3. Основними причинами архаїзації фразєологізмів є неактуальність /втрата актуальності/ образу, покладеного в основу перєосмислення, та зникнення понять, позначуваних ними. До периферійних елементів фразєосемантичного поля "радість і горе" відносяться архаїчні ФО, що характеризуються поступовою деактуалізацією, звуженням сфери застосування.

4. У процесі семантичного розвитку досліджуваних ФО відбувається зміна ступеня метафоричного зсуву, поява семантичних відтінків, полісемії, омонімії.

5. Структурно-семантичний розвиток фразєологізмів характеризується:

а/ формально-змістовими трансформаціями фразєологізмів, а саме субституцією, перерозподілом, звуженням, розширенням, контамінацією компонентного складу ФО;

б/ появою структурних варіантів, синонімів, антонімів.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, підсумків, бібліографії.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації та її актуальність, визначається мета та завдання дослідження, методологічна база, розкривається наукова новизна, теоретичне значення, практична цінність роботи, формулюються положення, що виносяться на захист.

Перший розділ "Теоретичні основи дослідження" містить критичний аналіз літератури, присвяченої проблемам фразєтворєння, фразєосемантичного поля, критеріям виділення корпусу фразєосемантичного поля "радість і горе".

У своєму дослідженні ми користувалися такими термінологічни-

ми позначеннями; фразеотворення /або фразеотворчий процес/ - типове поняття; родовими термінами є первинне фразеотворення /первинний фразеотворчий процес/, і вторинне фразеотворення /вторинний фразеотворчий процес/; до видових термінів відносяться: фразеологічна інтеграція і диференціація, первинна та семантична і структурно-семантична /або вторинна/ фразеологізація; субституція, контамінація, перерозподіл, звуження, розширення - підвидові терміни.

Термін фразеосемантичне поле використовується нами в традиційному значенні. Воно об'єднує фразеологізми, в значенні яких є, як мінімум, одна загальна сема, яку ми, за В.Г.Гаком, будемо називати архісемою.

Внутрішня структура фразеосемантичного поля "радість і горе" розглядається нами як важлива парадигма, в якій з великої кількості фразеологізмів виділяються вужчі семантичні групи, окремі ряди фразеологічних опозицій. Парадигма фразеосемантичного поля має певний семантичний інваріант /архісему/, який міститься в значенні кожної ФО як елемента парадигми. Семантичний інваріант "радість/горе" функціонує в парадигмі поля як його семантичний стрижень, забезпечуючи міцність зв'язків між елементами парадигми і припускаючи занадто широку амплітуду коливання цих зв'язків.

У компонентному складі досліджуваних ФО переважають семантизми, а також лексеми, які називають явища природи та людські почуття. Але на відміну від фразеологізмів, вжитих у письмових джерелах, в оказіоналізмах усного мовлення майже відсутні лексеми-компоненти, тісно пов'язані з науково-технічною, спортивною, культурною та іншими сферами людської діяльності. Саме тому змістовні структури цих ФО відображають обмежене коло найбільш типових для усної комунікації проблем:

а/ характеристика людини з переважанням негативної оцінки:
nicht das Salz zur Suppe haben; Butter auf dem Kopf haben; wie ein Hund leben;

б/ передача внутрішнього стану людини, її почуттів:
Sonne im Herzen haben; ein Herz von Stein haben;

в/ фіксація побутової людської діяльності, а також розкриття людських взаємовідносин і відображення негативних/позитивних життєвих ситуацій: die Hand im Spiel haben; einem mit gleicher Münze bezahlen; ein Pflaster auf j-s Wunde legen.

Варто зазначити, що досліджуваний емоційний стан "радість

і горе" об'єднує фразеологізми, значення яких характеризується обов'язковою наявністю поряд з емоційним експресивного та оцін-ного компонентів. Стилистично забарвлених ФО нами зафіксовано небагато /240 ФО/.

В другому розділі "Становлення та семантичний розвиток фразеологізмів німецької мови, що виражають емоційний стан радості і горя досліджується становлення та семантичний розвиток ФО німецької мови, що виражають емоційний стан "радість і горе" в межах останніх двох століть. У цьому розділі розглядається роль ступеня зміни метафоричного зсуву в процесі творення ФО. Крім того, аналізується проблема поповнення складу досліджуваного фразосемантичного поля фразеологічними новачками, зокрема неологізмами та новотвореннями; розкриваються специфічні особливості виникнення фразеологічних семантичних відтінків; робиться спроба виявити найзагальніші тенденції розвитку фразеологічної семантики; дається кількісна і якісна характеристика процесу фразеологічної деактуалізації.

Цікавим для нашого дослідження є питання виникнення ФО, що виражають емоційний стан радості і горя з погляду внутрішньомовних змін у процесі розвитку німецької мови. Розрізняють такі шляхи первинного фразеотворення: семантичні, структурно-семантичні, структурні, або граматичні, а також утворення фразеологізмів на основі іншомовного матеріалу /В.І.Гавриш/.

I. Семантичні шляхи становлення ФО, що виражають емоційний стан "радість і горе". Існують різні способи утворення ФО, проте спільним є те, що первісне вільне словосполучення стає якісно новим сталим утворенням. Інакше кажучи, ФО виникає внаслідок семантичного зсуву. Метафоричне та метонімічне перенесення значення - основні опосередковані способи - відтворення явищ реальної дійсності, що передаються за допомогою ФО, наприклад: aus den Sorgen nicht herauskommen - "viele Sorgen haben"; j-m das Spiel verderben - "j-s Pläne durchkreuzen"; j-m Staub in die Augen streuen - "j-n anführen".

II. Структурно-семантичні шляхи. Численні фразеологізми виникли внаслідок:

а/ експлікації початкової матеріальної форми. Матеріалом для створення ФО при цьому є окремі лексеми. У цьому процесі розрізняють фразеологічну інтеграцію та фразеологічну диференціацію.

Фразеологічна інтеграція полягає в тому, що окремі слова, вступаючи у фразеологічні зв'язки, втрачають своє первісне значен-

ня і набувають нового. Наприклад; іменник *die Gurgel*, вступаючи у фразеологічні зв'язки з членами фразеологізму *j-m an der Gurgel sitzen*, втрачає своє первісне значення і набуває уже іншого значення: "einen zu etwas zwingen; einem keinen anderen Ausweg lassen, als sich dem Verlangen zu fügen". Для фразеологічної диференціації характерним є те, що первісна матеріальна форма /лексема/ перетворюється на розгорнуте словосполучення, тобто тут ніби розкладається слово: *lachen - vor Lachen platzen, starben; sich vor Lachen nicht mehr halten können*. Поряд з розгортанням однієї лексеми в сполучення слів спостерігаються численні ефемістичні заміни окремих слів або виразів. Такі заміни зумовлюються тим, що вживання окремих слів чи висловів є незручним або небажаним. Наприклад, завдяки запереченню використання у мовленні повних імен святих утворився фразеологізм *Heilig Jemine!*

б/ Неправильного осмислення слова в зв'язку з асоціацією, яку воно викликає /якбище "народної етимології"/. Наприклад, *j-n ins Haberfeld treiben* - "тяжко покарати кого-небудь".

в/ Лексичного зсуву різних частин мови. Цей процес досить чітко видно на фразеологізмі *j-m den Garaus machen*.

г/ Семантичного зсуву через наявність архаїзмів або історизмів у вільних сполученнях слів. У таких виразах, як *Lunte riechen*, компонент *Lunte* - архаїзм.

Ш. Структурні /граматичні/ шляхи утворення ФО. Основною причиною фразеологізації таких зворотів є не переносно-образне перетворення, а характер синтаксичного функціонування при закріпленій граматичній формі. Так, предикативні ФО виникають з вільних сполучень слів, які активно вживаються в ролі присудка. Першопричиною їх утворення є синтаксичний фактор, відносно якого семантичний момент уявляється залежним і вторинним. Наприклад: *j-d hat keinen guten Tag; j-d ist wie von Sinnen; j-d ist unter einem glücklichen Stern geboren*.

IV. Запозичення фразеологізмів з інших мов. Як правило, фразеологізми запозичуються калькуванням за моделями, які існують у відповідних мовах. Фразеологізми-кальки - це словосполучення, які, ґрунтуючись на структурі іншомовної моделі, відтворюють її тими ж або близькими засобами рідної мови. Наприклад, вирази, запозичені з міфології, *Sisyphusarbeit, Apfel des Paris*, інтернаціональні фразеологізми, наприклад: укр. встати з лівої ноги, рос. встать с левой ноги, нім. mit dem linken Fuß zuerst aufgestanden sein, франц. se lever du pied gauche.

Як уже зазначалося, мовні шляхи виникнення ФО тісно пов'язані із зовнішніми, суспільними, факторами їх появи. Певні соціальні умови, професійна діяльність людини і різні життєві ситуації, міфологічні сюжети та сучасна художня література зумовили виникнення багатьох фразеологізмів. Наприклад, походження ФО *Vollgas geben* пов'язане з промисловим виробництвом; *ein Pflaster kriegen*; *j-m eine bittere Pille geben* - з медициною. З розвитком науки, культури, мистецтва з'явилися такі ФО, як *aus der Schule plaudern* /або *schwätzen*/; *das ist unter aller Kanone*; *die Kunst geht nach Brot* та ін. З студентської мови взято вислів *Betrieb machen*, виникнення якого датується кінцем 19 ст.

Широко втілювалися у фразеології різноманітні національні обряди та звичаї: *etw. ausbaden müssen*; *was man sich (D) eingebrockt hat, muß man (auch) auslöffeln*.

З життям тваринного світу пов'язане походження таких ФО: *seinem Affen Zucker geben*, *Krokodilstränen weinen*; *j-m einen Floh in den Pelz setzen*.

Розвиток засобів фразеологічної номінації сучасної німецької мови являє собою складну діалектичну єдність двох протилежних тенденцій - тенденції до зміни фразеологічного складу та тенденції до його стійкості, послідовності.

Розвиток і вдосконалення ФО фразеосемантичного поля "радість і горе" виявляється перш за все в їх кількісному збільшенні, яке свідчить про розширення номінативних можливостей фразеології. Поповнення фразеологічного складу досліджуваного фразеосемантичного поля неологізмами і новотвореннями суттєво переважає над процесами деактуалізації ФО і збільшує комунікативні можливості фразеологічної субсистеми. Кількість фразеологічних неологізмів майже вдвічі перевищує кількість архаїзмів.

В основному склад фразеосемантичного поля "радість і горе" збагачується за рахунок фразеологічних неологізмів /467 ФО/, які є необхідними номінативно-експресивними одиницями, що задовольняють потребу мови в нових емоційно-експресивних позначеннях відомих понять і явищ. У фразеологічних неологізмах виявляється тенденція до мовної економії /*Betrieb machen*/, диференціації /*j-s Uhr ist abgelaufen, vor dem Feind bleiben*/.

Конкретність образу, його здатність викликати чуттєві сприйняття належать до його найважливіших характеристик /С.Г.Ваняшкін, Л.А.Коралова та ін./. Аналіз наявного матеріалу свідчить про розширення кола слів конкретно-предметного значення, пов'язаних з

побутовою, господарською сферами, які підлягають образному пересмисленню. Звернемося до прикладів: *den Gasbahn aufdrehen; die Matratze belauschen; altes Möbel; etw. in die Esse schreiben; aus dem Mustopf kommen u.a.*

До переважної більшості нових фразеологізмів досліджуваного фразеосемантичного поля входять такі компоненти, які прямо називають відповідні реалії, поняття. Наприклад: *sich vor Freude nicht zu lassen wissen; vor Lachen beinahe /fast sterben; das ist doch zum Lachen.*

Рівень розвитку економіки, науки і культури відбивається на виборі мовних засобів для вираження тих чи інших понять. Варто зазначити значне збільшення термінологічних словосполучень, професіоналізмів, що виступають як змінні словесні комплекси фразеологічних неологізмів. Це пояснюється зростанням рівня професійно-технічної поінформованості носіїв мови в різноманітних виробничих галузях, значною роллю в мовному спілкуванні засобів масової інформації: преси, радіо, кіно, телебачення. Виявом тенденції до інтелектуалізації літературної мови є поява ФО, змінні словесні комплекси яких відображають розвиток техніки, нові досягнення науки: *keine Antenne für etw. haben; Matscheibe haben; j-m geht die Muffe /eins zu hunderttausend/; das ist meine Blutgruppe u.a.*

Як відомо, літературна мова збагачується за рахунок територіальної, часової і соціальної периферії: місцевих говірок, професійних мов, групових жаргонів і архаїчних пластів. Посилюється соціально-професійна стратифікація лексичного складу, що впливає на розвиток ФО, характерною особливістю якої є освоєння експресивно-нейтральних, емоційно-оцінних розмовних слів, регіональної лексики, жаргонної лексики, наприклад: *den Buckel voll bekommen /kriegen; in der Tunke sitzen; Jugendspr.: kein Gas im Ballon haben; Gaunerspr.: Mauer machen/stehehen; Studentespr.: in Ver-schiff geraten/kommen /GWDS/.*

Разом з тим необхідно зазначити ще одну цікаву тенденцію: використання образів давнини для позначення сучасних понять. Відродження застарілої лексики, слів-історизмів як компонентів посилює прагматичний потенціал фразеологізмів. В GWDS з'явилася серія ФО з компонентом *der Thron*, не зареєстрована в словниках Кампе і Вандера. Цей компонент має типову семантику "влада": *j-s Thron wackelt; j-n vom Thron stoßen*. Однак тенденція використання слів-історизмів у нових фразеологізмах не занадто значна, їй протистоїть тенденція до полегшення розуміння за допомогою

уніфікації мовних засобів.

На відміну від фразеологічного неологізму, фразеологічне новотворення позначає нове поняття і виконує певне номінативно-експресивне завдання. Фразеологічні новотворення /12 Ф0/ складають незначну частину змін у фразеологічному складі досліджуваного фразеосемантичного поля: *sich (D) ein Monogramm in den Bauch beißen.*

У процесі дослідження фразеологічної семантики нами встановлено, що більшість Ф0 характеризується наявністю одного значення, яке в процесі розвитку зазнає впливу мовних та позамовних факторів. Значна роль у творенні фразеологічного значення відводиться ступеню зміни метафоричного зсуву. Перехід змінних словосполучень, які в стадії виникнення вживалися в конкретній ситуації в переносному значенні, до складу потенційних фразеологізмів відбувався внаслідок посилення метафоричності / *voller Freude wie der Hund voller Flöhe sein, Schwein haben,* появи нового переносного значення / *j-m eine Laus in den Pelz setzen,* втрати авторських асоціацій / *auf den Hund kommen.*

Для досліджуваного фразеосемантичного поля характерним є поява семантичних відтінків, які уточнюють значення Ф0 і несуть додаткову інформацію: *j-m die Freude versalzen: j-m die Freude verderben, es so tun, das j-d sich ärgert.* Нами зареєстровано в словнику GWD5 145 таких Ф0 - 11,2 % від загальної кількості Ф0. Поява відтінків у значенні Ф0 спричиняється змінами сигніфікативного та конотативного аспектів фразеологічної семантики.

Кількість полісемантичних Ф0 зросла майже на 3%. Це свідчить про те, що збагачення семантичної структури Ф0 за рахунок появи в них нових значень не є типовим процесом. Ми нарахували 16 таких фразеологізмів у межах 19 ст. /1,5 % / і 68 Ф0 у межах 20 ст. /4,2 % /.

У смисловій структурі полісемантичної Ф0 розподіл семем залежить від характеру їхніх взаємовідношень, і в різних Ф0 виявляється по-різному. Він визначається, у першу чергу, способом виникнення значень: незалежно одне від одного, тобто внаслідок паралельної метафоризації або одного на базі іншого як результат вторинного метафоричного зсуву. Так, ті значення, які виникають незалежно, вважаються рівноправними. Вони становлять рівноцінні, паралельно існуючі семемі полісемантичного фразеологізму, наприклад: *auf den Hund kommen: 1/ herunterkommen; 2/ in schlechte Verhältnisse geraten.* Рівноправні значення виникають незалежно одне від

одного для вираження різних понять як наслідок узагальнення образу.

У межах полісемантичного фразеологізму можуть співіснувати і нерівноправні значення. У таких випадках місце розподілу семем у смисловій структурі ФО є неоднаковим: вони можуть співвідноситися між собою як первинні та вторинні, вихідні і похідні значення, а також одне значення може перебувати в прямій залежності від іншого, наприклад: 1/ *in Schwung kommen; I/ in Gang kommen, vorangehen; 2/ intensiver werden /in seiner Tätigkeit/*. Звичайно, вторинні, похідні семемми вважаються значеннями вищого порядку порівняно з первинними, бо їх зміст є абстрактнішим, загальнішим, експресивнішим, оскільки вони вбирають в себе певні ознаки і етимологічного образу, і зміст своїх попередніх сем.

Деякі зміни в семантичній структурі ФО пов'язані з утворенням омонімічних значень /8 ФО/ і є засобом вторинної номінації вже відомих носіям мови фразеологічних образів. Модифікації семантичної структури ФО набувають різноманітних форм: розходження образних асоціацій /*Naare auf den Zähnen haben* /; актуалізація різних потенційних сем, що відіграють суттєву роль у виникненні фразеологічного значення: *zwischen Tür und Angel stecken - Campe: in der Klemme stecken, in einer mißlichen Lage, zwischen zwei Fällen, unter welchen man wählen soll, sich befinden. Wander: eingeklemmt, in Not oder im Gehen. GWDS: in Eile, ohne genügend Zeit /für etw./ zu haben, im Weggehen*. Раніше цей фразеологізм викликав асоціацію з крайньою незручністю становища людини, тепер з тим, що людина, поспішаючи, перед дверима має намір ще щось сказати або зробити.

Процеси деактуалізації ФО мають інтенсивний характер. Серед фразеологічних деактуалізацій нами розглядаються: 1/ ФО, що вийшли з ужитку в зв'язку з деактуалізацією позначачого /фразеологічні архаїзми/; 2/ ФО, які втратили свою актуальність в зв'язку з деактуалізацією позначуваного /фразеологічні історизми/; 3/ застарілі значення ФО, наявних в мові; 4/ члени фразеологічних серій, які вийшли з ужитку.

Фразеологічні історизми /6 ФО/ відображають у своєму змісті історію, культуру, умови життя німецького народу в минулому. До історизмів належать ФО, значення яких має актуальність лише на певному відрізку історії німецького народу, наприклад: *Hängelbirnen essen*.

Основну частину фразеологічних деактуалізацій складають

фразеологічні архаїзми. Вони становлять 22,4 % фразеологічного матеріалу 19 століття /257 Ф0/. Перехід Ф0 до розряду історизмів зумовлюється екстралінгвістичними причинами, архаїзація Ф0 - результат впливу як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних факторів. Основною причиною архаїзації Ф0 є неактуальність для сучасних носіїв мови образу, покладеного в основу переосмислення, а також стертість, стереотипність образу /j-m brennt die Stelle unter den Füßen; das hat sich gewaschen/.

Процес деактуалізації Ф0 відбувається звичайно завдяки поступовому їхньому застарінню, звуженню сфери застосування. Такі одиниці відходять на периферію фразеологічного складу або є притаманними одній соціальній або віковій групі носіїв німецької мови. Застарілі фразеологізми не однакові за ступенем застаріння: одні з них є застарілими /veraltet/, тобто вони не використовуються в звичайному мовленні, інші - перебувають на стадії застаріння і вживаються, в основному, в лексиці людей старшого покоління /veraltend/. Найвністю у фразеологічному складі проміжних утворень, периферійних елементів, які не належать до типових протиставлень і взаємозв'язків, є фактором, що демонструє відкритий характер фразеологічної субсистеми. У нашому матеріалі нараховується 92 Ф0, що виявляють тенденцію до поступового зникнення, наприклад: GWDS: j-m, einer Sache unhold sein/dichter., veraltend; nicht geneigt, nicht zugetan sein;/ auf der Walstatt bleiben/veraltet; im Kampf, im Krieg fallen/ u.a.

Неперервність існування фразеології підтримується певною зоною усталеності Ф0, які не піддалися деактуалізації /792 Ф0 - 69 %/. Ця зона складає приблизно 2/3 фразеологічного складу досліджуваного фразеосемантичного поля, який існував на початку минулого століття.

Отже, діакронічний розгляд засвідчив, що семантична структура Ф0 являє собою рухливе, постійно еволюціонуюче явище, суттєвими рисами якого є підвищена динамічність і мобільність.

Третій розділ "Структурно-семантичний розвиток фразеологічних одиниць, які виражають емоційний стан "радість і горе" присвячений аналізу динаміки структурно-семантичного розвитку фразеологізмів. У розділі розглядаються тенденції варіювання, синонімії та антонімії Ф0. Особлива увага приділяється структурно-семантичним трансформаціям компонентного

складу досліджуваних Ф0, намічаються загальні закономірності розвитку фразеологічної семантики і структури.

Фразеологічний склад є відкритою системою, яка постійно поповнюється як в плані змісту, так і в плані вираження. Зміни в структурному оформленні ведуть до модифікацій семантичного плану.

Основні зміни структури пов'язані з паралельними змінами в значенні фразеологізмів. Такими є структурно-семантичні трансформації, до яких ми віднесли субституцію, перерозподіл, звуження, розширення компонентів Ф0 та фразеологічну контамінацію. Найбільшою активністю характеризуються такі способи фразеотворення, як субституція та перерозподіл. Під субституцією компонентів фразеологізму ми розуміємо спосіб структурно-семантичної трансформації Ф0, який полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи усіх компонентів функціонально схожими елементами: Sanders: nicht das Salz zum Brote haben - GWDS: nicht das Salz zur Suppe haben.

Завдяки субституції утворилися 357 Ф0, що становить 22,3 % Ф0, наявних в кінці 20 століття.

Шляхом перерозподілу виникло 200 Ф0 - 12,5 % від Ф0, що існували в 19 столітті. Перерозподіл - це такий структурно-семантичний спосіб творення Ф0, під час якого внаслідок посилення ступеня її узагальнено-метафоричного значення відбувається втрата компонента, що стосувався до певного конкретного значення Ф0, супроводжуючись ситуативно зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента. Наприклад: "Sendbrief von der Meßkrankheit": "Ich mein, - говорить Фрюмесер, - ir seyt voller fantasten /unendlichen, krausen/Sinn, denn ein zotterer Hund flöch im Augusten/ August" - voller Unarten stecken wie der Hund voller Flöhe.

Ще одним типом структурно-семантичних фразеологічних трансформацій є звуження - виділення компонентів стійких фраз в самостійну Ф0. Таким чином, утворилося 35 Ф0 - 2,2 % загальної кількості, наприклад: Ein armer Mann ist in Gottes Bann - ein armer Mann.

Всі три різновиди формальних перетворень Ф0 характеризуються тенденцією мови до економії. Скорочення складу Ф0 веде до вираження понять та явищ навколишнього світу шляхом натяку. Посилення експресивності відбувається завдяки все більшому віддаленню від первісної форми Ф0. Саме це відхилення від початкової

форми, зумовлене явищем синкретизму, веде до затемнення етимології Ф0.

Розширення компонентного складу Ф0, яке характеризується здатністю Ф0 до розгортання за рахунок включення нових компонентів, відбувається в межах словосполучення, а також простого речення. Ми зафіксували 52 таких Ф0 /3,2%/. Наприклад, з Ф0 *einen Mohren weiß machen* утворилися фразеологізми: *Einen Mohren kann man nicht weiß machen. Mohren werden nimmer weiß. Wer einen Mohren wäscht, der verliert Mühe und Seife.*

Цікавим з точки зору утворення нових структурно-семантичних стійких словесних комплексів є явище фразеологічної контамінації /22 Ф0/. Контамінація охоплює як семантично близькі Ф0, так і Ф0, семантично далекі. В основному контамінують фразеологізми, об'єднані формальною подібністю. Можлива також контамінація формально відмінних Ф0. Наприклад: *Sanders: aufrecht in seinen Schuhen stehen /sich in guten Verhältnissen befinden/ - Sanders: in keinen Schuhen gut sein /gar nichts taugen/ = Röhrich: in keinen guten Schuhen stehen /sich in schlechten Verhältnissen befinden/; Wander: Trübsal blasen /sich beklagen/ - Sanders: nach Noten - GWDS: Trübsal nach Noten blasen /sich beklagen, jammern/.*

В процесі розвитку фразеологічного складу розширюються можливості формально-структурного варіювання. Аналіз варіативних відношень в діячності засвідчив, що найширше представлені морфологічні /*sich ein Leid/ ein Leides antun/* синтаксичні /*ein hartes /oder steinernes, eisernes /Herz haben, ein Herz von Stein haben/* типи структурної варіативності. У процесі розвитку сюди ввійшли також фонетичні /*j-n auf der Pi/e/ke haben/* та граматичні варіанти /*nicht um ein Haar, um kein Haar; es ist hohe//die/höchste/ allerhöchste Zeit/*.

Необхідно розрізнати структурні варіанти і структурні синоніми, які виражають спільне значення, але відмінні між собою компонентним складом, а також семантико-стилістичними відтінками і функціональним використанням. Діахронічний аналіз показав, що виникнення фразеологічних синонімів пов'язане з втратою образної мотивованості або з оновленням образу /*Schwein haben/ unverdientes Glück haben/ - Dusel haben /großes, unverdientes Glück haben//*, а також з посиленням емоційно-експресивного

/die Nerven verlieren - jem. den letzten Nerv töten/, стилістичного забарвлення /ugs.: jem. lächelt das Glück - salopp: das Glück läuft jem. in den Arsch/У процесі розвитку кількість фразеологічних синонімів збільшилася в 2,5 рази: 144 Ф0 в 19 ст. і 323 Ф0 в 20 ст.

Фразеологізми досліджуваного фразеосемантичного поля антонімізуються внаслідок появи в структурі антонімічного фразеологізму компонента з протилежним значенням. Фразеологічні антоніми - це одноструктурні та різноструктурні Ф0 з протилежними конкретними і спільними загальними значеннями, які належать до однієї частини мови. Антонімізація Ф0 спричинена дією інтралінгвістичного та екстралінгвістичного факторів. Вони можуть з'являтися одночасно /ein warmes Herz haben - ein kaltes Herz haben; im Vordergrund stehen - im Hintergrund stehen/ і поступово, заповнюючи вакантне місце в парі фразеологічних антонімів /Sanders: seinen guten Tag haben - GWDS: keinen guten /seinen schlechten/ Tag haben/. Нами зафіксовано 72 таких Ф0, що в 1,7 раза більше їх кількості в 19 столітті /30 Ф0/.

Що стосується порівняння дії семантичних та структурно-семантичних процесів в межах мікрополя "радість" та мікрополя "горе", то переважання в кількісному відношенні служить на користь негативно забарвлених Ф0. Це переважання виражається таким відношенням: 65% до 35% , що пояснюється тим, що позитивність сприймається як щось само собою зрозуміле. А з негативним людиною доводиться боротися щоденно: переборювати труднощі, недоліки, негативні емоції, тяжкі хвилини життя. Тому це такою значною мірою і так стійко відображається в мові.

У процесі роботи над дисертацією ми переслідували мету - шляхом діахронічного аналізу конкретного фразеосемантичного поля показати загальні тенденції становлення та розвитку фразеологічного складу німецької мови. Результати показали, що розвиток і вдосконалення Ф0 детермінується потребою виконувати все більш складні номінативні і комунікативні завдання.

У підсумках узагальнюються основні результати роботи та накреслюються перспективи більш поглибленого вивчення Ф0, що виражають емоційний стан "радість і горе", на основі використання результатів нашої роботи.

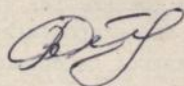
Основні положення дисертації знайшли відображення у таких публікаціях:

1. Діахронічний аспект фразеологізмів німецької мови, що виражають емоційний стан радості і горя // Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-фразеологічної систем германських та романських мов: Тези конференції 25-26 березня 1992 року. - Київ, 1992. - С. 110-112.

2. Комунікативно-прагматичний потенціал фразеологізмів німецької мови, що виражають емоційний стан радості і горя // Контекстуальна взаємодія мовних одиниць різних рівнів: 36. статей наук. конференції 27 жовтня 1992 року. - Київ, 1992 /подано до друку/.

3. Становлення та семантичний розвиток фразеологізмів німецької мови, що виражають емоційний стан "радість ← горе". - Київ, 1993. - 16 с. - Деп. в ДНТБ України 06.12.93, № 2415. - Ук 93.

4. Структурно-семантичний розвиток фразеологізмів, що входять до складу фразеосемантичного поля "радість і горе" /на матеріалі німецької мови/. - Київ, 1993. - 22 с. - Деп. в ДНТБ України 06.12.93, № 2416 - Ук 93.

- 16 -

15705

AB 30.128